

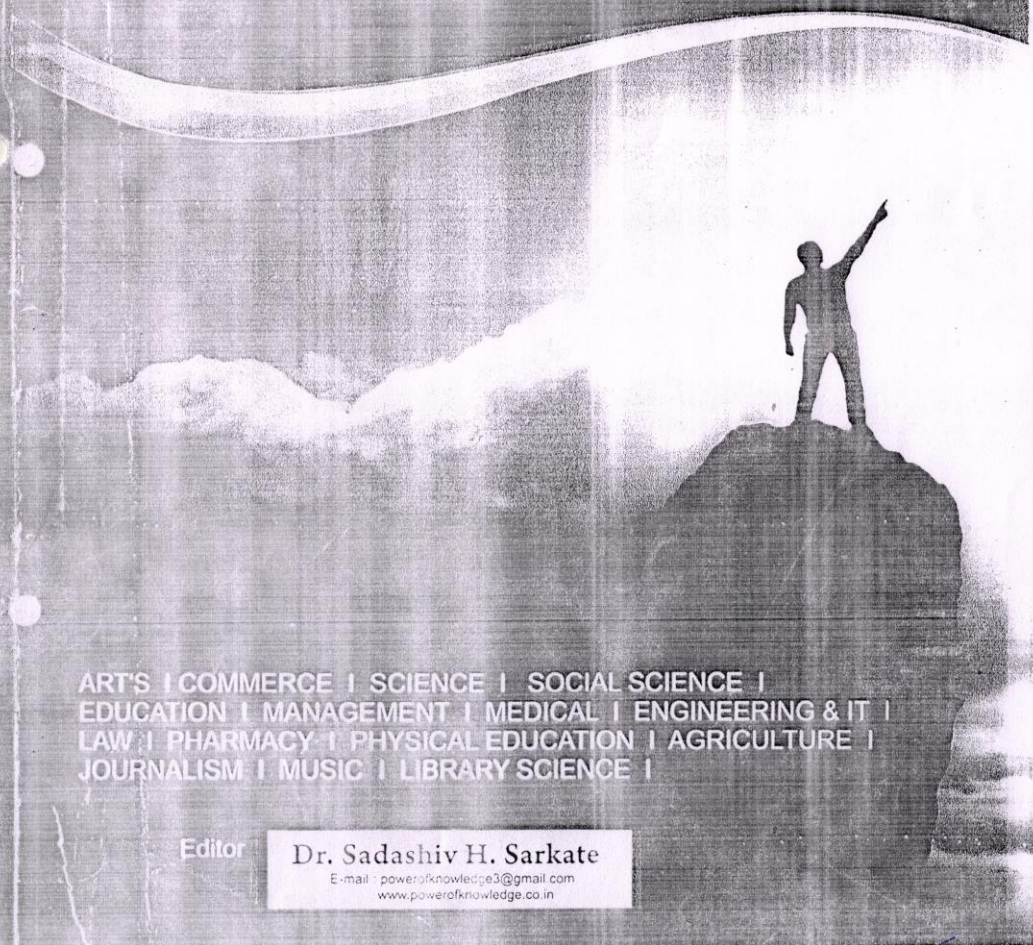
ISSN-2320-4439
RNI No. MAHAUL03008/13/2012-TC

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Peer Review Refereed Research Journal

VOLUME : III ISSUE IV Jan.-Mar.2020

ART'S | COMMERCE | SCIENCE | SOCIAL SCIENCE |
EDUCATION | MANAGEMENT | MEDICAL | ENGINEERING & IT |
LAW | PHARMACY | PHYSICAL EDUCATION | AGRICULTURE |
JOURNALISM | MUSIC | LIBRARY SCIENCE |

Editor

Dr. Sadashiv H. Sarkate

E-mail : powerofknowledge3@gmail.com
www.powerofknowledge.co.in

Prache

PRINCIPAL

Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist. Beed 431510

अनुक्रमिका

क्र.सं.	प्रकरण	संशोधक	पृष्ठ क्र.
1	STUDIES ON INCIDANCE OF INFECTION AND INTENSITY OF INFECTION OF CESTODE STILESIA FROM CAPRA HIRCUS	GARAD V. K. BHOGIL A. R.	1-10
2	IMPACT OF E-EDUCATION ON INDIAN PRESENT EDUCATION	Dr. Chandrakant W. Gajewad	11-13
3	A STUDY OF DIFFERENCES IN INTELLIGENCE, FAMILY CLIMATE, SCHOOL ENVIRONMENT, STUDY HABITS AND ACADEMIC ACHIEVEMENT OF STUDENTS IN VIDARBHA REGION IN RELATION TO AREA AND SEX.	Prof. Shweta T. Aglawe	14-19
4	Horticultural productivity analysis for per hectare production in sangola tahashil: geographic view	Dr. S.M. Mulani	20-23
5	Impacts of Human Trafficking	Pornima Omprakash Dagdiya Prof. Dr. Aparna Kotapalle	24-27
6	Digital Marketing	Dr. Vidyullata Rahul Hande	28-32
7	Historical Background, Cultural and Physiographical Aspects of Beed District (M.S) India.	Dr. V.L. Phad	33-39
8	Importance of Soft Skills in LIS Professionals	Telke Sudhakar B.	40-42
9	महानुभाव साहित्यातील पद्यग्रंथाः सातीग्रंथ	डॉ. विनोद अबधूतराव कोकणे	43-50
10	मराठी पंडित कवी : विठ्ठल बीडकर	पा. डॉ. सोपान माणिकराव सुरवशी	51-53
11	शेतकऱ्यांच्या आर्थिक विकासात प्रधानमंत्री पौक योजनेचे महत्त्व	पा. डॉ. व्यंकटेश काळुराम मदनुरे	54-58
12	एक आदर्श राजा छत्रपती शिवाजीमहाराज	श्री. जगू बाभुराव रावडे	59-61
13	क्रांतिकारी महापुरुष - संत सेवालाल महाराज	श्री. जगू बाभुराव रावडे	62-65
14	भारतीय अन्नसुरक्षा समोरील आव्हाने : एक अध्ययन	पा. दिक्षिता साहंभराव शानोबा	66-70
15	कला के उपासक - राजशि शाहू महाराज	डॉ. दिक्षिता साहंभराव किर्त	71-74
16	मार्तण्ड समाजाच्या राजकीय संघटनांचे यश-अपयश : एक अध्ययन	पा. मांगदंड मकरंद बाळोराम	75-78
17	"सहज - सुलभ वाचन सवय हाच खरा स्त्री अलंकार	पा. श्यांती शा. मगर	79-84
18	"स्त्रियांच्या आंबेगीतातील कृषी अवजारे"	पा. डॉ. भा. ना. गाडेकर	85-95
19	आदियासी कविता की पडताल	पा. सुवराज इंदिरा जाधव	86-101

Assistant Professor
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist. Beed 431519

बला कलब में से
हेमान आदि ने
तबलावादक
प्रसिद्ध हुए।
बाते थे। २२
महाराज ने

मातंग समाजाच्या राजकीय संघटनांचे यश-अपयश : एक अध्ययन

प्र. जोगेंद्र अर्धरेड वळीराव
राज्य शास्त्र विभाग प्रमुख
वसुधेश महाविद्यालय, घाटनांदूर, ता. अहमजोगई जि. बीड

प्रस्तावना

देशातील सर्वच जाती, धर्माच्या व्यक्तित्ना समाजस्थानत्र्य अधिकार असलेले महि केत सामाज स्थानत्र्य व अधिकार असतील तरच त्या देशाचा आणि समाजाचा सर्वांगीण विकास घडून येतो. अशा समतावादी देशात राष्ट्रीय एकात्मता, धर्मनिरपेक्षता सामाजिक समता या संकल्पना यशस्वी होतात.

भारतीय समाजात प्रमुख सहा धर्म त्यांचे पंथ, उपपंथ, तीन हजार जाती (कोट्यजाती); चार वर्ण अशी विविध स्वरूपात विभागणी होवून समाजव्यवस्था निर्माण झाली आहे. या समाजव्यवस्थेत अस्पृश्यता अस्पृश्य हे प्रमुख दोन गट असून अस्पृश्य गटात महार, मांग, चांभार, ढोर इत्यादींचा समावेश केलेला दिसून येतो. या अस्पृश्य समाजाला व्यक्तीस्वातंत्र्य आणि मानवी अधिकार मिळवून देण्याकरिता ब्रिटिश सरकारने भारतीय समाज सुधारकामध्ये म. फुले, राजर्षी शाहू महाराज, छत्रपती शिवाजी महाराज, सवाजीराव गायकवाड, मंगेशी, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सातत्याने प्रयत्न केले.

भारतीय समाजसुधारकांच्या कार्याने प्रभावित होऊन मातंग समाजातील तरुणांनी मातंग समाजाची संघटना करून शासन स्तरावर सामाजिक स्तरावर आपले अस्तित्व दर्शविण्याकरिता मातंग संघटना स्थापन करून पुढाकार घेतला. त्यामध्ये मातंग समाजाचे प्रेरणास्थान अण्णाभाऊ साठे, लडुजी साळवे, मुक्ता साळवे, अॅड. तमारदिवे, मारोती कांबळे, तुळशीराम शिंदे, बापूराव खोतकर, आमदार देवरावजी कांबळे, आमदार बाबुराव भास्कर इत्यादी कार्यकर्ता निर्माण झाले. या कार्यकर्त्यांनी वेगवेगळ्या संघटनांची स्थापना करून मातंग समाजावर होणाऱ्या अन्याय-अत्याचाराच्या विरुद्ध आंदोलने, चळवळी उभारून अन्याय अत्याचाराच्या प्रतिकार केला.

या संघटनांमध्ये दलित पॅंथर, महाराष्ट्र युवक परिषद, मांग समाज सुधारक समिती, अण्णाभाऊ साठे संघर्ष समिती, दलित स्वायंसेवक संघ, अखिल भारतीय मातंग समाज, अण्णाभाऊ साठे फाउंडेशन तर महाराष्ट्रात क्रांतीवीर लडुजी साळवे कर्मचारी कल्याण महासंघ, लक्ष्मण बोबळे यांनी वडुजा संघ परिषद, वी.जी. रेडी यांनी दलित विकास आघाडीची स्थापना केली. तसेच दलित पांगडे यांनी दलित युवक आंदोलन संघटना स्थापन केली. एकनाथ आवाड यांनी मानवी हक्क अभियान या राज्यात राष्ट्रीय संघटनेची स्थापना केली. त्याच बरोबर वडुजन मजूर पक्षाचीही स्थापना करण्यात आली.

संघटना स्थापना करून सर्रास विवेचनाला अनुसरून अध्ययनासंबंधी खालीलप्रमाणे आदेशांची मुद्रणी करण्यात आली.

या संघटनांमध्ये दलित पॅंथर, महाराष्ट्र युवक परिषद, मांग समाज सुधारक समिती, अण्णाभाऊ साठे संघर्ष समिती, दलित स्वायंसेवक संघ, अखिल भारतीय मातंग समाज, अण्णाभाऊ साठे फाउंडेशन तर महाराष्ट्रात क्रांतीवीर लडुजी साळवे कर्मचारी कल्याण महासंघ, लक्ष्मण बोबळे यांनी वडुजा संघ परिषद, वी.जी. रेडी यांनी दलित विकास आघाडीची स्थापना केली. तसेच दलित पांगडे यांनी दलित युवक आंदोलन संघटना स्थापना केली. एकनाथ आवाड यांनी मानवी हक्क अभियान या राज्यात राष्ट्रीय संघटनेची स्थापना केली. त्याच बरोबर वडुजन मजूर पक्षाचीही स्थापना करण्यात आली.

अध्ययनाची उद्दिष्ट्ये

- १) मातंग समाजाच्या राजकीय संघटनांचे स्वरूप अभ्यासणे.
 - २) मातंग समाजातील राजकीय कार्यकर्त्यांच्या कार्याचा आढावा घेणे.
 - ३) मातंग संघटनांमधील गटबाजीची कारणे अभ्यासणे.
 - ४) मातंग संघटनांच्या जहासाला कारणीभूत असणाऱ्या घटकांचे अध्ययन करणे.
- सदरील उद्दिष्ट्यांच्या पूर्ततेकरिता खालीलप्रमाणे गृहितकृत्यांची मांडणी करण्यात आली आहे.

गृहितकृत्ये :

- १) मातंग संघटनांच्या सभासदांची संख्या मर्यादित राहिली.
 - २) मातंग संघटनांमध्ये सामुहिक हितापेक्षा स्वहीताला अधिक प्राधान्य देण्यात आले.
 - ३) मातंग समाजातील संघटना फोडण्यास राजकीय पक्षांना यश मिळाले.
- प्रस्तुत गृहितकृत्यांच्या पडताळणी करिता पुढीलप्रमाणे अध्ययन पध्दतीचा आवलंब करण्यात आला.

अध्ययन पध्दती :

सदरील अध्ययनाकरिता प्रामुख्याने द्वितीय स्त्रोताचा (कागदोपत्री) आवलंब करण्यात आला, त्यामध्ये प्रामुख्याने विविध संदर्भग्रंथ, क्रमीक पुस्तके, प्रकाशित व अप्रकाशित एम.फिल. पीएच.डी.प्रबंध, मासिके, साप्ताहिके, वृत्तपत्रे, शासकीय व निमशासकीय संस्थांचे अहवाल, इंटरनेट इत्यादीचा आवलंब करण्यात आला आहे.^३

प्रस्तुत अध्ययनाच्या मांडणीकरिता वर्णनात्मक संशोधन आराखडयाचा आवलंब करण्यात आला आहे.

विषय प्रतिपादन :

मातंग समाजाने आपल्या हक्कांकरिता आणि आपल्यावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराला विरोध करण्यासाठी संघटना, समित्या स्थापना केल्या. त्यामध्ये अॅड.तात्यासाहेब भिंगरदिवे यांनी मांग समाज सुधारक समिती स्थापन केली. या समितीचा उद्देश मातंग समाजाने स्वाभिमानाने जगावे, त्यांना त्यांचे मानवी हक्क मिळावेत त्यांच्यावर कोणालाही अन्याय अत्याचार करण्याचा अधिकार नाही. मातंग समाजाने हिन दर्जाची कामे करू नयेत, त्यांनी आपल्या कष्टाचा मोबदला ठरवून घ्यावा. या दृष्टीने कार्य करण्यासाठी ही समिती स्थापन करण्यात आली. या समितीच्या विविध शाखाही स्थापन झाल्या. मातंग समाजाला स्वाभिमानी जीवन जगण्याच्या आशा दिसू लागल्या, त्यातच समितीचे सभासद कॉंग्रेस पक्षात गेले आणि समिती नावापूरती शिल्लक राहिली. हे मातंग संघटनांमधील पहिले अपयश होय.

मुंबईचे मातंग समाजातील धडाडीचे कार्यकर्ते डॉ.बाबासाहेब गोपले यांनी मजुर व नोकरदार यांना रास्त रोजगार मिळावा, त्यांना कामावर कायम स्वरूपी निवृत्त करणे. त्यांना सुडुया, आर्थिक सुरक्षितता

मिठाणी या करिता एअखिल भारतीय मातंग संघटनेची संघटना स्थापन केली. या संघटनेत बहुतांशी सुशिक्षित, कारखाना मजूर, शासकीय नोकरदार सभासद घेण्यात आले. पंचवार्षिक निवडणूक यंत्रणेचा सभासद विविध पक्षात आर्थिक, राजकीय स्वार्थासाठी संघटना सोडून गेले. या ठिकाणी ही मातंग संघटना अपयशी ठरली. श्री.बाबुराव खोल्कर यांनी औरंगाबाद येथे स्मलंग समाजाचा शैक्षणिक, राजकीय, धार्मिक विचारारण्याकरिता महागष्ट मांग पुस्तक संघटना स्थापन केली. ही संघटना मातंग समाजाच्या मुलांना शिक्षणाकरिता शासनाकडून आर्थिक मदत मिळवून देत होती. त्याच बरोबर मुलांच्या प्रवेश फिस, प्रवेश संख्या यावर लक्ष देत असे या संघटनेत राजकीय गट निर्माण झाले. त्याचबरोबर अशिक्षित सभासद संख्या वाढली. त्यामुळे सुशिक्षित सभासदांनी संघटनेकडे दुर्लक्ष केले. त्यामुळे संघटना बंद पडली.

डॉ. लक्ष्मण टोबळे यांनी मातंग समाजाचे सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, सांस्कृतिक प्रश्न सोडवण्यासाठी 'बहुजन रयत परिषद' स्थापन केली. या परिषदेच्या माध्यमातून खंडोपाडी राहणाऱ्या मातंग समाजातील मुला-मुलींना शिक्षणाकरिता मदत केली जाते. त्याचबरोबर दलितोवर होणाऱ्या अन्याय अत्याचारा विरुद्ध संघटना मार्फत तक्रार केली जाते. गोर-गरीब होतकरी व्यक्तींना आर्थिक मदत मिळवून देण्याचे कार्य केले जाते. या परिषदेमध्ये ही कार्यकर्ता स्थापी देतून आपल्या मातंग समाजाकडून मदत मिळवून देतात. त्यामुळे समाज व्यक्ती मातंग संघटना, परिषदा यांच्याकडे दुर्लक्ष करतात. हीच स्थिती बहुजन रयत परिषदेची झाली.

डॉ. दे. रवनाथ आक्काड हा मातंग समाजातील पंढरगावाच्या मुलगा होय यांनी मातंग समाजाचे प्रश्न सोडवण्याकरिता राष्ट्रीय मातंगी टक्क अभियान ही संघटना स्थापन केली. त्यांनी आयुष्या संघटनेत शिक्षित, अशिक्षित व्यक्तींना सभासद करून घेतले आहे. या संघटनेपासून त्यांनी अनेक हरिजन व्यक्तींना गायदान जमीन मिळवून दिली आहे. तरी ही स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या निवडणुकीत अथवा विधानसभा, लोकसभा निवडणुकीत एकनाथ आक्काड यांना मातंग समाजाचे मदत केली दिसून येत नाही.

डॉ. पंढरीनाथ गायकुवाड, अंबादास साठे, श्री. सादरीबाबू प्रदणें यांनी मातंग समाजातील तरुणांना सादरी शिक्षण, व्यवसाय या करिता आर्थिक, सामाजिक, कार्यालयीन मदत देत होती. त्याचबरोबर मातंग समाजातील अंधप्रधा, अनिष्ठ रुढी, प्रथा, परंपरा या विषयी जनजागृती केली. मातंग समाजावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराची कारणे या संदर्भात परावड मूक जाडले जात असे. पिढीत पिढीतल्या त्याच मिळवून दिला जात असे, तरीही दुर्दैवा ही संघटना अत्यावधीतच संपुष्टात आली. याचे कारण तरुण पिढींना राजकीय पक्षांनी आर्थिक आणि सत्तेचे प्रलोभने दिली त्यामुळे संघटनेचे सभासद सोडून गेले.

चंद्रकांत वानसुबेडे, नाना कर्वळे आणि अजय डोंगरे यांनी मातंग समाजातील सुशिक्षित तरुणांना विनासट शासनाच्या नोकरीत घ्यावे, कारखान्यातील कामगारांना कायम नियुक्ती घ्यावी, वेरोजगार तरुणांना रोजगाराची उपलब्धता करून घ्यावी, मातंग समाजाच्या तरुणांना राज्यासकरिता शासनाचे पाच लाख रुपये देवता. शिक्षण, व्यवसाय या अर्थी आर्थिक सहाय्यक, कामगारांना वेतन कमी, त्याचबरोबर महत्त्व समाजातील अंधप्रधा, अनिष्ठ रुढी, प्रथा, परंपरा या विषयी जनजागृती केली. मातंग समाजावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराची कारणे या संदर्भात परावड मूक जाडले जात असे. पिढीत पिढीतल्या त्याच मिळवून दिला जात असे, तरीही दुर्दैवा ही संघटना अत्यावधीतच संपुष्टात आली. याचे कारण तरुण पिढींना राजकीय पक्षांनी आर्थिक आणि सत्तेचे प्रलोभने दिली त्यामुळे संघटनेचे सभासद सोडून गेले.

माला.
 सामध्ये
 भासिके,
 मरण्यात
 त आले
 निरोध
 सुधारक
 ही हक्क
 दुर्दैवी
 समेती
 सादरी
 अंगा
 सजा
 व अन्क
 रवीची
 गिमी
 क्विन
 सुभा
 टी
 नि

कर्ज द्यावे, इत्यादी उद्दिष्टे डोळयासमोर ठेवून ही समिती स्थापन करण्यात आली. परंतु या समितीमधील सभासद हे इतर राजकीय पक्षात गेले. तर सुशिक्षित सभासदांनी समिती सोडून दिली. त्यामुळे समितीचा प्रभाव कमी होवून ती जहास पावली."

अशाच प्रकारे मातंग समाजाच्या सर्वांगीण हिताकरिता वगवेगळ्या संघटनांच्या स्थापना झाल्या. त्यामध्ये दलित स्वयंसेवक संघ या ही संघाने मातंग समाजाला आरोग्य, आर्थिक, शैक्षणिक, भौतिक सुविधा मिळण्याकरिता सातत्याने कार्य केले. अखिल भारत मातंग समाज या संघटनेने मातंग समाजातील स्त्रिया, मुली यांच्यावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराच्याविरुद्ध आंदोलने करून पिडीतांना न्याय मिळवून दिला. त्याच बरोबर प्रबळ जातीच्या वर्चस्वाखालून मातंग समाजाला मुक्त करण्याकरिता सातत्याने प्रयत्न केले. तर क्रांतीवीर लहुजी साठवे कर्मचारी कल्याण महासंघाने मातंग समाजाच्या सर्वच कर्मचारी व्यक्तींना कायमस्वरूपी नोकरीत हमी, योग्य चेतना, आरोग्य सुविधा, या करिता कार्य केले.

अध्ययनाचे महत्त्व :

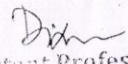
सदरील अध्ययनांती मातंग समाज स्वतःचे अस्तित्व आणि सामाजिक दर्जा टिकविण्याकरिता ज्या विविध समित्या संघटना स्थापन करीत आहे त्यांच्या अपयशाची कारणे सहज लक्षात येण्यास मदत होईल. त्यातून संघटना, समित्या अथवा आंदोलन याबाबतची कमेट्री करताना सभासदांची निवड योग्य पध्दतीने करण्यास मदत होईल. संघटना, समिती, आंदोलन कोणत्या अटी व नियमांची तरतूद केल्यामुळे टिकून राहिल याचे नियोजन करता येईल.

सारांश :

मातंग समाजाच्या राजकीय संघटनांचे यश-अपयश यांचे अध्ययन केले असता निदर्शनास येते की, मातंग समाजातील व्यक्ती सत्ता, संपत्ती, प्रतिष्ठा या घटकांना महत्त्व देतात. त्यामुळेच ते सत्तेच्या लोभापोटी संघटना सोडतात तसेच संपत्ती करिता संघटना सोडून राजकीय पक्षाची पताका हाती घेतली जाते. त्यामुळे मातंग समित्या, संघटना चळवळी, अपयशी ठरत आहेत. अपयश टाळण्यासाठी आणि मातंग समाजातील सर्वसामान्य व्यक्तींनी काळानुरूप सतत जागृत राहणे गरजेचे आहे.

संदर्भसूची :

- १) प्रा.सो.सुनंदा भद्रशेटे, भारतीय सामाजिक आंदोलने, अरुणा प्रकाशन, लातूर, २०१०, पृष्ठ क्र. ४२.
- २) डॉ.दा.धो.काचोळे, मांगवाडा, कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद, २०१९, पृष्ठ क्र. ३७६, ३७७.
- ३) प्रा.गंदेवार व्ही.जी., सामाजिक संशोधन पध्दती, अरुणा प्रकाशन लातूर, २००६ पृष्ठ क्र. १८.
- ४) डॉ.दा.धो.काचोळे, मांगवाडा, कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद, २०१९, पृष्ठ क्र. ३७६.
- ५) किता पृष्ठ क्र. ३७९.
- ६) प्रा.बी.सी.सोमवंशी, महाराष्ट्रातील मांग, आनंद प्रकाशन, औरंगाबाद, २०१५, पृष्ठ क्र. ६९.
- ७) चंद्रकांत बानखेडे, मातंग प्राचिनता आणि सामाजिक परिवर्तनाची दिशा, नेहा प्रकाशन नागपूर, २००५, पृष्ठ क्र. ५६.

Assistant Professor
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist. Beed 431519

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist. Beed 431519

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

शाश्वत शेती विकास व शासकीय योजना

प्रा.डॉ.अर्जुन मोहनराव मोरे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर

Email: moream@reddifmail.com

गोपवाग (Abstract):

कृषी संबंधी शाश्वत विकास या संकल्पने मध्ये शेती व्यवसायाशी सातत्याने नवनवीन प्रयोग करून शेती उत्पादन व व्यवसाय सुखकर करण्याचा प्रयत्न होत आहे. कृषी शाश्वत विकास प्रक्रिया मध्ये शेती मशागतीची विकसीत अवजारे, तांत्रिक पध्दतीने शेती मशागत, नवनवीन प्रयोगातून अधिक व गुणात्मक उत्पादन, उत्पादित मालाला हमीभाव, इत्यादीचा समावेश होत आहे. कृषि/ व्यवसाय विकसित व तांत्रिक पध्दतीने झाला पाहिजे या करिता शेती संबंधी शासन सतत नवनवीन योजना राबवित आहे.

Keywords: शाश्वत शेती विकास, शासकीय योजना

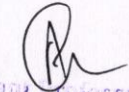
प्रस्तावना :

भारत हा विकसनशिल देश म्हणून ओळखला जातो. 2011 च्या जनगणनेनुसार भारताची लोकसंख्या 127 कोटी असून ती जागतिक लोकसंख्या पैकी 16.7 टक्के आहे. जगाच्या एकूण भूभागाचे क्षेत्रफळ यांची तुलना केली तर अधिक लोकसंख्या आणि कमी भूभाग दिसून येतो. भारतात 50 ते 60 कोटी लोक हे आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल आहेत. या दुर्बल लोकांपैकी 40 कोटी लोक हे दारिद्र्य रेषेखाली आहेत.

भारत हा खेड्याचा देश असून खेड्यात 67 टक्के लोकसंख्या वास्तव्य करित आहे. या खेड्यातील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय शेती आहे. म्हणून भारताची अर्थव्यवस्था कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था म्हणून ओळखली जाते. शेती व्यवसाय हा निसर्गाचा लहरीपणा आणि तांत्रिक शेती, मशागत, नियोजन व्यवस्थापनावर अवलंबून आहे. आदि मानवापासून आधुनिक मानवापर्यंत शेती व्यवसायाच्या पध्दती आणि नियोजनात नवनवीन प्रयोग करून विकास घडून आणला जात आहे. त्यामध्ये शेतीची मशागत मृदा तपासणी, पाणी व्यवस्थापन, विकसित वि-वियाणे किटकनाशके, कृषी प्रदर्शन, मेळावे, शेतकरी संघटना इत्यादीचा समावेश झालेला दिसून येतो.

शेतीचा शाश्वत विकास आणि शेती संबंधी शासनाच्या योजना कोणत्या स्वरूपात आहेत. या योजनांचा परिणाम कोणत्या स्वरूपात आहेत. याची उद्कल करण्या करिता प्रस्तुत मंशोधन विषयाला अनुसरून पुढीलप्रमाणे अध्ययनाची उद्दिष्ट्ये मांडण्यात आली आहेत.

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist. Beed 431519

Assistant Professor
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist. Beed 431519

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

1. उद्दिष्ट्ये (Objectives) :

1. शाश्वत शेती संकल्पना अभ्यासणे.
2. शाश्वत शेतीविकासाचे घटक जाणून घेणे.
3. शाश्वत शेती आणि आर्थिक स्थितीचे अध्ययन करणे.
4. शेती व्यवसाया संबंधी योजनांचा अभ्यास करणे.

सदरील अध्ययन उद्दिष्ट्यांच्या पूर्तते करिता खालीलप्रमाणे गृहितकृत्यांची मांडणी करण्यात आली आहे.

2. गृहितके (Hypothesis) :

- 1) शाश्वत शेती निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे.
- 2) भारतीय शेतीला शाश्वत तांत्रिक सुविधांचा अभाव आहे.
- 3) शाश्वत विकसीत शेती उद्योगात शेतमालाच्या किंमतीत टोकाचा चढ-उतार आहे.
- 4) शाश्वत शेती विकामाला शासनाच्या योजना बरदान ठरत आहेत.

प्रस्तुत गृहितकृत्यांच्या पडताळणी करिता पुढीलप्रमाणे संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

3. संशोधन पध्दती :

सदरील शोध निबंधाच्या अध्ययना करिता प्रामुख्याने द्वितीय स्त्रोत पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. त्यामध्ये विविध संदर्भग्रंथ मासिके, प्रकाशित प्रबंध, शासनाचे अहवाल, वर्तमान पत्रातील लेख, इंटरनेट इत्यादींचा अवलंब करण्यात आला आहे. प्रस्तुत शोध निबंधाची मांडणी करिता प्रामुख्याने वर्णनात्मक आराखड्याचा अवलंब करण्यात आला आहे.

4. विषय विवेचन (Discussion) :

शाश्वत शेती विकास प्रक्रिया मध्ये शेती व्यवसायाशी संबंधीत विकसीत तंत्रज्ञानाचा समावेश होतो. तर शेती संबंधी शासनाच्या योजनांमध्ये माती परिक्षण, तांत्रिक अवजारे शास्त्रीय पध्दतीने शेतीमशागत, संकरीत वि-बियाणे औषध फवारणी, पाणी नियोजन उत्पादीत मालाला हमीभाव, पिकविमा, माल खरेदी विक्री योजना इत्यादींचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे दिसून येते.

1) प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना :

शाश्वत शेती विकासाकरिता 2015 पासून प्रधानमंत्री कृषी सिंचन योजना सुरु करण्यात आली आहे. या योजनेचा उद्देश शेती व्यवसाय तांत्रिक पध्दतीने करणे आणि 2022 पर्यंत शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात दुपटीने वाढ करणे आहे. या योजनेसाठी 2,600 कोटी रुपयांची तरतूद करण्यात आली. या योजनेचे प्रमुख उद्दिष्टे

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

मृणजे प्रत्येक शेती करिता पाणी उपलब्ध करणे त्याचबरोबर नदी संपर्क योजनेची कार्यक्षमतेने अंमलबजावणी करणे. प्रत्येक गावामध्ये कमीत-कमी एका जल-संग्रहण तलावाची निर्मिती करणे.

2) प्रधानमंत्री पिक विमा योजना :

ही योजना 13 जानेवारी 2016 पासून सुरु करण्यात आली. या योजनेतर्गत शेतकऱ्यांना रब्बी आणि खरिप पिकांसाठी विमा संरक्षण दिले जाते. या योजनेत भात, बाजरी, गहू, नाचणी, तुर, मुग, उडीद, हरभरा, सोयाबीन इत्यादी तृणधान्य व कडधान्य त्याचबरोबर कारळे, भुईमुग, तीळ सुर्यफुल, करडई इत्यादी गळीत धान्य आणि कापूस, कांदा या नगदी पिकांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

3. मृदाकार्ड योजना :

शेतीतील मृदाची तपामणीकरण तीची गुणवत्ता तपामुन त्यात कोणते पीक चांगल्याप्रकारे येईल. त्या पीकापासुन जास्तीत जास्त नफा शेतकऱ्यांना मिळेल या हेतुने केंद्र सरकारने 19 फेब्रुवारी 2015 मध्ये मृदा आरोग्यकार्ड योजनेचा प्रारंभ झाला. या योजनेचा उद्देश शेतकऱ्यांना शेतातील मातीचे परिक्षण करुन मातीचे परिक्षण व गुणवत्ता तपामुन पिकाचे नियोजन केले जात आहे. माती परिक्षण करुन जमिनीचा पोत सुधारण्यासाठी मदत होत आहे. या मुळे शेतीतुन गुणवत्तापूर्ण आणि जास्तीत जास्त उत्पादन मिळण्यास सहाय्यभूत होत आहे. शेतीची सुपिकता योग्य नसेल तर शेतीत खर्च करुन त्याचा शेतकऱ्यांना लाभ मिळत नाही.

मृदा आरोग्य कार्ड योजना राबविण्याकरीता 2017 पर्यंत 10.58 कोटी मृदाकार्ड चे वितरण करण्यात आलेले आहे. या योजने अंतर्गत शेतकऱ्यांना मृदा तपामण्ाीची लिखित पावती दिली जाते. त्यानुसार पुढील कार्यवाही केली जात आहे.

4. प्रधानमंत्री किसान संपदा योजना :

ही योजना भारत सरकारने ऑगस्ट 2017 मध्ये सुरु केली. या योजनेचा उद्देश आधुनिक यंत्र सामुग्रीच्या मदतीने कृषी व्यवसायाची मशागत, नियोजन, व्यवस्थापन आणि मुलभूत सुविधांची निर्मिती करणे आहे. आधुनिक सुविधामुळे शेतीव्यवसाय वेळेवर पूर्ण होवून उत्पादनात वाढ होईल. अधिक उत्पादनामुळे देशात खाय सामुग्रीची कमतरता भासनार नाही. अधिक उत्पन्नातुन शेतकऱ्यांना आर्थिक लाभ ठेवून त्यांच्या कल्पना शक्तीचा मार्ग विकसित होईल.

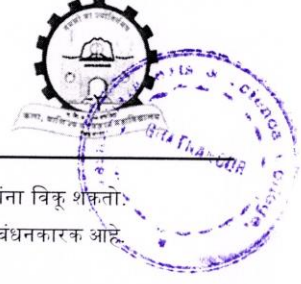
5. राष्ट्रीय कृषी बाजार योजना :

राष्ट्रीय कृषी बाजार योजना 14 एप्रिल 2016 पासून सुरु करण्यात आली . या योजनेचा उद्देश शेतकरी आणि खरेदीदार यांच्या मधील दलाल संपृष्टात आणून शेतकऱ्यांच्या शेती मालाला रास्त भाव मिळवून देणे होय. शेतकऱ्यांच्या मालाचे मापन योग्य पध्दतीने करणे. या योजनेमुळे सर्व बाजार समित्या ई-ट्रेडिंग व्यासपीठावर आणण्यात आलेल्या आहेत. देशातील प्रमुख 585 कृषी बाजार समित्या इंटरनेटने जोडण्यात

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

आलेल्या आहेत. या योजनेचा शेतकऱ्यांना फायदा म्हणजे शेतकरी आपला माल प्रत्यक्ष ग्राहकांना विकू शकतो. विक्री करिता शेतकऱ्यांवर कोणतेही बंधन नाही. शेतकऱ्यांच्या मालाचे शासनाने भाव बांधणे बंधनकारक आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या मालाला योग्य भाव मिळत आहे.

6. राष्ट्रीय ई-शासन योजना :

ही योजना भारत सरकारने 18 ऑगस्ट 2006 मध्ये सुरु केली. या योजनेचा उद्देश देशातील सर्वच नागरिकांना सर्वत्र शासकीय सेवा इलेक्ट्रॉनिक माध्यामांचा माध्यमातून उपलब्ध करून देणे आहे.

ही योजना भारत सरकारने इलेक्ट्रॉनिक विभाग माहिती तंत्रज्ञान विभाग आणि प्रशासकीय सुधारणा व जनतंत्र विभागाद्वारे बनविली आहे. या योजनेद्वारे माहिती मंत्रालय तंत्रज्ञानाचा कृषी क्षेत्रामध्ये वापर करून कृषी विकामाला चालना देणे हा आहे. या योजनेमुळे नवनवीन माहिती तात्काळ शेतकऱ्यांना पोहचली जाते. त्याच बरोबर शेती मालाचे भाव शेतकऱ्यांच्या संदर्भातील योजना, शेतीला आर्थिक अनुदान शेती पिकांचा विमा, नवनवीन वि-वियाणे इत्यादीची माहिती शेतकऱ्यांना मिळत आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांना तांत्रिक शेतीची माहिती मिळून त्यांचा आर्थिक विकास घडून येत आहे.

7. सरकारी पणन संस्था :

शेतकऱ्यांच्या मालाला शाश्वत भाव मिळावा या करिता सरकारी पणन संस्थांची निर्मिती करण्यात आली. या संस्था बाजार समित्यांच्या माध्यमातून चालतात. या संस्थाद्वारे भारत सरकारने बाजार समित्यांच्या विकासावर 500 कोटी रुपये खर्च केले आहेत. त्या मागील उद्देश शेतकऱ्यांच्या सहकारी संस्था निर्माण करून उत्पादीत माल समुहाने बाजार समित्यांकडे आणणे होय. या संस्थामुळे शेतकरी आपला शेतीमाल बाजारपेठेपर्यंत आणून स्वच्छेप्रमाणे विक्री करू शकतो. त्यामुळे शेतकऱ्यांना योग्य भाव मिळवून देण्याकरिता सहकारी पणन संस्था बरदान ठरत आहे.

8. कृषी कर्जासाठी व्याज अनुदान योजना :

व्याज अनुदान योजना 2006-07 पासून सुरु करण्यात आली. या योजने अंतर्गत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन क्षेत्रातील बँकाकडून घेतलेल्या कर्जावर फक्त 7 टक्के व्याज द्यावा लागते. शासनाने 2009-10 पासून जे शेतकरी अनुदाना सोबत व्याज भरणा करतील त्यांना व्याजदरात 1 टक्का सुट देण्याचे निश्चित केले आहे. तर 2010-11 पासून ही सुट 2 टक्के करण्यात आली आहे. वेळेवर कर्ज परतफेड करणाऱ्या शेतकऱ्यांना फक्त 4 टक्के व्याजदराने लघुमुदतीचे कर्ज मिळत आहे. त्यामुळे शेतकरी शेती व्यवसायाकरिता बँकाचे अर्थ महाय्य घेवून शेतीव्यवसाय तांत्रिक पध्दतीने करीत आहे.

9. किसान अपघात विमा योजना :

शेतकरी ही शेती व्यवसायाशी प्रत्यक्ष संबंधीत कार्य करीत असतो. त्यामुळे विहीर, विद्युतपंप, शेतीअवजारे, शेतमालाची ने-आण, पशुपालन, इत्यादी क्रिया पारंपादीत असताना शेतकऱ्यांचा अपघात

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

होण्याची शक्यता अधिक असते. शेतकऱ्यावर अशी वेळ येवू नये या करिता महाराष्ट्र शासनाने 2005-06 पासून किसान अपघात विमा योजना सुरु केली आहे. ही योजना शेतीव्यवसायातील 13 प्रकारच्या अपघातांना विमा संरक्षण देण्यात आले आहे. या योजना मुळे शेतकरी शेतीव्यवसाय निसंकोच करून अधिकअधिक उत्पादन करित आहेत.

10. शेतकरी स्वाभिमान योजना :

शेतकऱ्यांना स्वाभिमानाची जीवन जगता यावे त्यांना दारिद्र्यरेषे खालून काढता यावे. त्यांच्या कुटुंबाचा आर्थिक विकास घडून यावा. कोरडवाहू शेतकऱ्यांच्या शेतीला पाणी व्यवस्थेकरीता शामनाकडून अनुदानित विहीर शेततलाव, फळ वागाकरिता फळवाग अनुदान योजना, पशुपालनाकरिता अनुदान, दिले जात आहे. त्याच बरोबर पिक विमा, पशु विमा, फळवाग विमा इत्यादी स्वरूपाचे आर्थिक संरक्षण शेतकऱ्यांना दिले जात आहे. त्यामुळे आज शेतकरी शेती व्यवसाय करून स्वाभिमानाची जीवन जगत आहेत.

11. शेतकरी बाजार योजना :

महाराष्ट्र शासनाने 2 जुलै 2012 पासून कृषी उत्पन्न बाजार समित्यांच्या माध्यमातून शेतकरी बाजार उभारण्याचा निर्णय घेतला असून ही योजना रावविण्यासाठी राज्यकृषी मंडळाम नोडल एजन्सी म्हणून नियुक्त करण्यात आले आहे. या योजनेची राज्यस्तरावर प्रभावी अंमलबजावणी व्हावी या करिता मंत्री महोदय, पणन यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन केली. असून जिल्हा स्तरावर जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन केली आहे. ह्या बाजार समित्या शेती मालाला योग्य भाव मिळवून देत आहेत.

12. दस लाख विहिर योजना :

या योजने अंतर्गत अल्पभूधारक शेतकऱ्यांना विहिर खोदण्याकरिता अनुदानित कर्ज दिले जाते. त्याच बरोबर सिंचन सुविधा शेती अवजारे कुकटपालन, पशुपालन, दुग्ध व्यवसाय, कुटीर उद्योग, फळवागा, इत्यादी करिता अनुदानित कर्ज दिले जात आहे. या योजनेचा उद्देश शेतकऱ्यांना शेतीतून मोठ्या प्रमाणात उत्पादन काढता यावे. शेती व्यवसाया बरोबरच शेतीला जोड उद्योग निर्माण करून देणे. या जोडउद्योगाच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांचे सवलीकरण घडून आणणे होय.

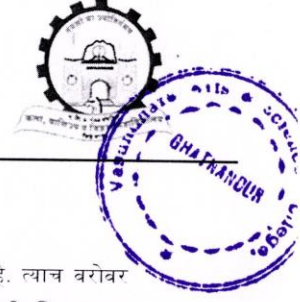
6. संशोधन महत्त्व :

सदरील संशोधनाच्या अध्ययनातून शाश्वत शेती विकास आणि शामनाच्या योजना यांचा परस्पर संबंध स्पष्ट करण्यात आला आहे. शेती विकासामध्ये शासकीय योजना कोणत्या प्रकारे महत्वपूर्ण भूमिका निभावित आहेत याचे स्वरूप व स्पष्टीकरण प्रामुख्याने विवेचन करण्यात आले. भारतीय कृषी विकासामधून मानव, समान आणि राष्ट्रांचा सर्वांगीण विकास घडून येत आहे. म्हणून कृषी विकासाला शासन, स्वयंमेवी संस्था, बँक, पतसंस्था, मोसायटी इत्यादी कर्ज पुरवठा करित आहेत. हे दिसून आले.

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

7. सारांश :

आधुनिक शेतकरी कृषी व्यवसायामध्ये नवनवीन तांत्रिक सामुग्रीचा अवलंब करीत आहे. त्याच बरोबर आधुनिक पिक लागवड पध्दतीचा अवलंब करून अधिकाधिक उत्पादन काढत आहेत. शेती विकासाच्या दृष्टीकोनातून शेती संबंध कृषी तंत्रांचे मार्गदर्शन, कृषी मेळावे, कृषी प्रशिक्षण इत्यादीचा अवलंब केला जात आहे.

8.संदर्भसूची:

- [1] डॉ.प्रदिप आगलावे-सामाजिक संशोधन पध्दती, माई प्रकाशन नागपूर 2007.
- [2] डॉ.दा.धो काचोळे- समाजशास्त्रीय संशोधन पध्दती, कैलाम पब्लिकेशन्स औरंगाबाद 2009.
- [3] डॉ.वसुधा पुरोहित-कृषी अर्थशास्त्र, विद्या वृक्ष पब्लिशर्स औरंगाबाद.
- [4] जयप्रकाश मिश्रा-कृषी अर्थशास्त्र, माहित्य भवन पब्लिकेशन आग्रा 2007.
- [5] योजना मासिक जून 2018.
- [6] लोकराज्य मासिक मे. 2017.
- [7] डॉ.विजय कवीमंडन-कृषि व ग्रामीण अर्थशास्त्र
- [8] योजना मासिक डिसें.2014.
- [9] www.india.gov.in <<http://www.india.gov.in>>
- [10] एम.वी.सवदी-कृषी भूगोल,निराली प्रकाशन आग्रा.

PRINCIPAL

Vesundhara College, Ghatnandur
Tal. Ambajogai Dist. Beed 431519

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

शाश्वत विकासातील धोक्याचे व्यवस्थापन

प्रा. डॉ. अर्जुन मोरे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर.

Email: drmoream@rediffmail.com

संक्षिप्त गोष्टवारा (Abstract) :

वेगवान अशा आर्थिक प्रगतीच्या दिशेने आपला प्रवास सुरु झाला आहे. या प्रवासाला अधिक गती देण्याच्या दृष्टीने नवनवीन योजनांचा पुढाकार घेतला जात आहे. भारतीय वनावटीचे कार्यक्रम, कौशल्य भारत, डिजिटल भारत, स्वच्छ भारत अभियान, स्मार्ट शहरे आदींचा यात समावेश आहे. येल्या एक दिड दशकात सामाजिक आणि आर्थिक विकासासाठी केलेला खर्च हा मार्गदर्शन तसेच खाजगी गुंतवणुकीच्या माध्यमातून गेल्या चार ते पाच दशकांमध्ये केलेल्या गुंतवणुकीपेक्षा अधिक होईल असे म्हणणे अतिशयोक्तीपूर्ण होणार नाही. विकासाच्या अंमलबजावणी करिता नियोजनाच्या त्याचप्रमाणे डिझायनिंग करिताही आपल्याला ही योग्य मंथी आहे. योग्य नियोजनाअंती धोक्याची तीव्रता कमी करता येऊ शकते. त्या प्रमाणे दुर्दैवान घडलेल्या आपली सुसहय होऊ शकतात.

Keywords: शाश्वत विकास, धोक्याचे व्यवस्थापन

01) प्रस्तावना Introduction :

भारत व जग एकविसाव्या शतकाच्या प्रारंभीच्या काळातून मार्गक्रमण करत आहे. आपला पुढील भविष्यकाळ अनेक दृष्टीने अत्यंत उज्वल व आधुनिक जीवन शैलीचा अमणार आहे. कारण जैवतंत्रज्ञान, माहिती तंत्रज्ञान, अवकाश संशोधनात झालेली प्रगती, वैज्ञानिक क्षेत्रातील आधुनिक प्रगती यामुळे जग खूप जवळ येऊन टोपले आहे. त्यामुळे मानवी जीवन सुलभ व समृद्ध करण्याच्या दृष्टीने नेत्रदीपक प्रयत्न होतांना दिसून येतात. पण दुसऱ्या बाजूने विचार करता शाश्वत विकास माधत असताना काही घटना, दुष्परिणाम, भयान - भेसूर, रुपाने दृष्टिपथाम पडतात व तथा त्या अनुभवासही येत आहेत. कारण भूकंप, ज्वालामुखी, पुर, कोरडा दुष्काळ, भूमिपात, वादळे, सागरी लाटा, त्सुनामी, अपघात, वातावरणातील बदल, वाढते तापमान, ओझोन चा क्षय, हरीतगृह परिणाम, या मारख्या नैसर्गिक व वातावरणीय आपली तर वाळवंटीकरण, युद्ध, दहशतवाद, वाढती लोकसंख्या, या मानव निर्मित आपली आणि टोळधाड मारख्या जैविक जीवित आपली शाश्वत विकासातील मोठे अडथळे असल्याने एका परिने मानवी जीवनाचे भवितव्यच नव्हे तर त्यांचे अस्तित्वच धोक्यात येण्याची भिती निर्माण झाली आहे.

PRINCIPAL

Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist. Reel 431519

ASSISTANT PROFESSOR
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist. Reel 431519

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

या भयाण परिस्थितीमुळे विचारवंत, शास्त्रज्ञ, जागतिक संघटना, शासन, समाज व प्रत्येक मुजान नागरिक शाश्वत विकास साधतांना वसुंधरेच्या अस्तित्वा विषयी काळजी करू लागला आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून 'शाश्वत विकासातील धोक्याचे व्यवस्थापन' महत्वाचे मानले जाते.

02) उद्दिष्ट्ये Objective:

- 1) शास्त्रोक्तरीत्या नैसर्गिक व मानवी आपत्तीचे पृथक्करण करून माहिती घेणे.
- 2) 2015 गतीशिलता अभ्यासणे.
- 3) भारताममोगील आव्हाने आणि मंथीचा शोध घेणे.
- 4) त्या अनुषंगाने योग्य त्या उपाय योजना करण्यासाठी पुढाकार घेणे.

03) बीज संज्ञा Key words :

आपत्ती
व्यवस्थापन
शाश्वत - विकास

04) संशोधन पध्दती Methodology :

मदरील शोध निबंधाचा अभ्यास करण्यासाठी विविध पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे, मंदर्भग्रंथ व विविध स्तरावरून प्रसिद्ध होणाऱ्या माहितीचे संकलन करून तिचे विश्लेषण करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

05) विषय विवेचन Discussion :

साधारणपणे निसर्गाकडे साधन संपत्तीचा मुळस्रोत किंवा निर्माता म्हणून पाहिले जाते. परंतु निसर्ग चक्रात अनेक अद्भूत घटना घडत असतात. ज्यामुळे भूपृष्ठावर उत्पात किंवा आपत्ती कोसळून क्षणात प्रचंड उलथा पालथ घडून येते. मग ही आपत्ती निसर्ग निर्मित असो वा मानव निर्मित. आपत्ती व्यवस्थापन या संकल्पनेत आपत्तीजनक, धोकादायक घटनांचे व्यवस्थापन असा अर्थ अपेक्षित आहे. धोका व्यवस्थापनाचा मुख्य हेतूच हा आहे कि, संकटातील अधोरेखित तीव्रता पाहणे, शास्त्रोक्तरीत्या नैसर्गिक किंवा मानवी आपत्तीचे पृथक्करण करून माहिती घेणे, त्या अनुषंगाने योग्य ती उपाय योजना करण्यासाठी पुढाकार घेणे होय. याचा दुसरा अर्थ असाही आहे की, मरचनात्मक आणि गैरमरचनात्मक (स्ट्रक्चरल आणि नॉनस्ट्रक्चरल) उपाय योजनांद्वारे अस्तित्वात असलेल्या धोक्याचे प्रमाण कमी करणे. यामध्ये नाविषयपूर्ण तंत्राचा आणि जोखिम विम्याचा अंतर्भाव करणे. ज्या ठिकाणी धोका टाळू शकत नाही, कमी करू शकत नाही किंवा विमा उतरविणे

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

सुध्दा अशक्य आहे. अशावेळी पर्याय नमेल तर मामोरे जाणे, आपत्तीचा सामना करणे म्हणजे पूर्ण तयारीनिशी प्रतिसाद देणे. परिणामकारक प्रतिसाद म्हणजे जेव्हा केंव्हा, आपत्ती येईल तेव्हा तेंव्हा मनुष्यहानी टाळणे, लोकांना भोगायला लागणाऱ्या यातना कमी करण्याचा अटोकाट प्रयत्न करणे होय. यात लोकांना सुरक्षित स्थळी हालवणे, शोध आणि वचाव व मदत कार्य हातीन्मदा घेणे, लोकांच्या निवाऱ्याची सोय करणे, त्यांना दिलामा देणे ही कामे अंतर्भूत असतात. अशाच तयारीचा पुढील टप्पा म्हणजे, या करिता असलेले धोरण, नियमावली त्याच बरोबर सुयोग्य प्रकारे जीवनमानाची उभारणी करणे, आपत्ती दरम्यान कधी कुणाचे सर्वस्वही गमावले जाते. म्हणून शाश्वत विकासाच्या मार्गात आपत्ती आणि धोका व्यवस्थापनाचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. कारण अनेकविध उपाय योजून सुध्दा आपत्तीमुळे होणारे नुकसान आणि हानी अनेक प्रकारे वृद्धीगत होते. डिझास्टर रिडक्शन किंवा आपत्ती कपात या संयुक्त राष्ट्रांच्या कार्यालयाने दिलेल्या अंदाजानुसार मागील दोन दशकात 1.3 दशलक्ष इतकी मनुष्यहानी झाली आहे. मुमारे 4.4 अब्ज लोक विस्थापित होवून 2 ट्रिलियन डॉलर आपत्तीमुळे खर्ची पडले आहेत. मागील दिडवर्षात यात आणखी मोठी भर पडली आहे.

या नुकसान आणि हानीचा भारत ही बळी आहे. जागतिक बँकेच्या अंदाजानुसार नव्वद्दीच्या दशकाच्या उत्तरार्धात आणि या शतकाच्या सुरुवातीला भारताच्या राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या 2% पेक्षा जास्त नुकसान झाले आहे. दुसरीकडे या नुकसाना इतकी रक्कम आपण सार्वजनिक आरोग्यासाठी खर्च करू शकलो नाही.

1) आपत्ती आणि विकास :

आपत्ती आणि विकास यांचा त्रिमितीय संबंध आहे. दशकानुदशके केलेला विकास एखादी आपत्ती क्षणार्धात फस्त करून टाकते. दुसरे म्हणजे विकासाचा अभाव कमकुवत समाजाला आपत्तीच्या धोक्यामध्ये जखडून टाकतो. तिसरे म्हणजे विकास आपत्तीच्या नव्या धोक्यांना जन्माला घालतो. उदा. गृहनिर्माण आणि पायाभूत सोयीमध्ये कायद्याची योग्य ती पूर्तता न केल्याने या सोयी अधिक संवेदनशील बनतात. खाणकाम आणि उद्योगक्षेत्रे संवेदनशील परिस्थितीमध्ये उभारल्याने पर्यावरणाला धोका संभवतो. त्याच प्रमाणे खनिज तेलावर आधारीत मालाचे उत्पादन आणि ग्रहण हवामानाच्या धोक्यांना आमंत्रण देतात.

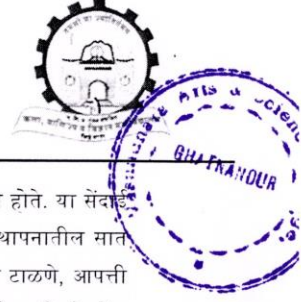
2) गतिशीलता (2015):

2015 हे वर्ष फारच महत्वाचे मानावे लागेल. कारण या वर्षात तीन महत्वाचे जागतिक करार झाले. शाश्वत विकास लक्ष्ये (एस डी जी.), हवामान बदला संदर्भातील पॅरिस करार - कॉप - 21 आणि आपत्ती जोखीम कपाती त्रिपयी चा मेंदार्ड (जपान) आराखडा 2015-30 आंतरराष्ट्रीय समुदायांनी या तीन्ही करारात निर्धारित करण्यात आलेली उद्दिष्ट्ये व लक्ष साध्य करण्यासाठी भारताने वचनबद्धता म्हणून नोव्हेंबर 2016

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

मध्ये आपत्ती कमी करण्याबाबतच्या आशियाई मंत्री परिषदेचे नवी दिल्ली येथे आयोजन केले होते. या संदर्भात आराखड्याच्या आरंभी प्रथम : प्रयत्नपूर्वक काही करता येतील अशी आपत्ती व धोके व्यवस्थापनातील सात उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आली. यामध्ये, आपत्तीतील मोठ्या प्रमाणात होणारी मनुष्यहानी टाळणे, आपत्ती ग्रस्तांचे प्रमाण कमी करणे, होणारे आर्थिक नुकसान टाळणे, त्यांच्या सुविधांना कमीत कमी हानी पोहचेल यामाठी प्रयत्न करणे इत्यादी. त्याच बरोबर अनेकविध अंगानी होणाऱ्या आपत्तीमाठी पूर्वसूचना देणे आणि आपत्ती व्यवस्थापनामाठी आंतरराष्ट्रीय मदत घेणे, यानुसार आपत्तीमधील धोके कमी करण्यामाठी चार टप्प्यावर प्राधान्य द्यायला हवे. यामुळे स्थानिक, राष्ट्रीय विभागीय तसेच राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय पातळीवर आपत्तीतील जोखीमेमध्ये कपात होईल. त्यानुसार यात खालिल बाबींचा समावेश होतो. अ) आपत्तीमधील धोके समजावून घेणे ब) स्थिती पूर्वपदावर आणण्याकरिता, आपत्ती व धोके कमी करण्याकरिता आपत्ती धोके व्यवस्थापनात गुंतवणूक करणे. क) धोके कावत ठेवण्याकरिता धोके व्यवस्थापन मध्यम करणे. ड) पुनर्वसन, पुनर्वाधणी, प्रतिमाद आणि पुनर्लाभ यांच्यामाठी अधिकाधिक प्रयत्न करणे..

संयुक्त राष्ट्रांच्या आमनभेने 2030 साला पर्यंतचा शाश्वत विकासाचा कार्यक्रम सप्टेंबर 2015 मध्ये स्विकारला आहे. या कार्यक्रमातर्गत आपत्ती केंद्रविषय मानून एकूण 17 पैकी 8 शाश्वत विकासाच्या लक्ष्यांमधून त्यांच्याद्वारे विविध क्षेत्रामध्ये आपत्ती संदर्भातील स्थिती पूर्व पदावर कशी आणता येईल याचा विचार केला आहे.

शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे	आपत्तीतील धोके भरून काढण्याबद्दलची लक्ष्ये
उद्दिष्टे क्र. 1. सर्व प्रकारची गरीबी निर्मूलन	लक्ष 1.5 : हवामानविषयक तीव्र आपत्तीसम घटनांचा गरीबांवर होणाऱ्या परिणामात घट होईल.
उद्दिष्टे क्र.2. भूकवळीना पूर्णविराम देणे, सर्वतोपरी अन्नसुरक्षा पुरवणे आणि शाश्वत शेतीला प्रोत्साहन देणे.	लक्ष 2.4 : हवामान बदल, स्विकारण्यामाठी क्षमता वृद्धी करणे. उदा. दुष्काळ, पुर, आणि इतर नैसर्गिक आपत्ती
उद्दिष्टे क्र. 3. उत्तम आरोग्याची हमी देणे.	लक्ष 3. 6 : पूर्व सूचना देऊन जीवित हानी रोखणे.
उद्दिष्टे क्र. 4. सर्व समावेशक आणि समान दर्जाच्या आग्रह आणि हमी देणे.	लक्ष 4. अ : आपत्ती मधून बचाव होण्यामाठी शैक्षणिक सुविधांची उभारणी करणे.

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

उद्दिष्ट्ये क्र. 5. पुनर्स्थापना करता येईल अशा पायाभूत संरचनेची बांधणी करणे.	लक्ष 9. 1 : विकामाचा दर्जा वाढवणे, त्याचप्रमाणे पायाभूत सुविधांचा विकास करणे आणि आपत्तीमध्ये पुनर्स्थापना करणे.
उद्दिष्ट्ये क्र. 6. शहरे आणि मानव मुरझित आणि शाश्वत राखणे.	लक्ष 11. 5 : आपत्ती मध्ये होणारी जीवित तथा वित्तहानी न होण्याचे दिशेने प्रयत्न करणे.
उद्दिष्ट्ये क्र. 7. हवामान बदल आणि परिणामांच्या अनुशंगाने लक्ष देणे.	लक्ष 13. 1 : हवामान बदल आणि नैसर्गिक आपत्तींना स्विकारण्याकरिता तथा त्यामुळे झालेली झिज भरून काढण्याकरिता क्षमता वाढवणे.
उद्दिष्ट्ये क्र. 8. जमिनीची धूप भरून काढणे.	लक्ष 1. 5 पुर तसेच दुष्काळ स्थितीने खालावलेल्या जमिनीची काळजी घेणे.

डिसेंबर 2015 मध्ये स्विकारलेल्या पॅरिस येथील हवामान विषयक करारामध्ये आपत्ती व्यवस्थापनाविषयी व्यापक विचार झाला. तो समजून घेणे, कृती करणे, आणि महायत्ना देणे या विचारांच्या विमत्ताकरिता ज्या बाबी आहेत त्यात 1) लवकरात लवकर जागृत करण्याची प्रणाली 2) संकट काळासाठी तयारी 3) म्यो ऑनमेट इव्हेंट्स 4) कायम स्वरुपी होणाऱ्या नुकमानीच्या घटनांचा विचार करणे 5) धोक्याची व्यापक प्रमाणातील छाननी आणि व्यवस्थापन 6) धोक्याच्या विमा विषयक मबलती, हवामान विषयक असलेला धोका, त्याच्या अनुषंगाने विमाविषयक धोरण 7) गैरआर्थिक नुकसान 8) समाजाचे जीविताचे, त्याचप्रमाणे पर्यावरणाच्या पुनर्स्थापनेचे प्रयत्न.

3) भारतासमोरील आव्हाने आणि संधी :

2015 च्या आंतरराष्ट्रीय कराराच्या वेळी तो पूर्णत्वाने नेण्यासाठी भारताने महत्वाची भूमिका बजावलेली आहे. आपण लोकसंख्येच्या दृष्टीने जगात दुसरे आहोत. आपण वेगाने वाढणारी मोठी आर्थिक शक्ती आहोत. जागतिक स्तरानुकूल विचार केल्यास आपला उगवती अर्थशक्ती म्हणून महावा क्रमांक लागतो. याच बरोबर आपण दारिद्र्याचे व्यापक प्रमाण असलेला देश आहोत. आपल्याकडे बालकांचे कुपोषण व प्रौढांची निरक्षरता आहे. यावरून लक्षात येईल की, भारतामध्ये आपला शाश्वत विकास आणि आपत्तीचे पुनर्स्थापन करण्याची क्षमता आहे. जागतिक दृष्ट्या ह्या संदर्भातील लक्ष गाठण्याचे सूत्र भारताकडे आहे. भारताने आपल्या विधिविषयक त्याचप्रमाणे संस्थात्मक तंत्राने विविध स्तरावर आपली ओळख निर्माण केली आहे. आपत्ती आणि धोके व्यवस्थापनामध्ये आपण शास्त्रोक्त आणि तांत्रिक मिश्रता प्रदर्शित करत आहोत. त्याचे दृष्य परिणाम

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

मनुष्यहानी वाचवण्यात, नुकसान कमी करण्यात दिसत आहेत. हवामान विषयक धोक्यामध्ये अपेक्षित परिणाम दिसून आले. उदा. भीषण वादळे, (फेकिन व हडहड) मात्र हेच परिणाम जल आधारीत आपत्तीमध्ये दिसून आले नाहीत. याची उदाहरणे म्हणजे उत्तराखंड, श्रीनगर, चेन्नई, केरळ येथे आलेली पुरस्थिती व दृगफुटी इ. किंवा भौगोलिक आपत्ती उदा. भूस्खलन (माळीन आणि उ. मिक्लिम) इतकेच काय तर तंत्रज्ञानावर आधारीत आपत्ती उदा. औद्योगिक तसेच रस्ते अपघाताचे व्यापक प्रमाण, जैविक आपत्तीच्या धोक्यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर पसरणाऱ्या रोगांच्या साथी, त्याच बरोबर पर्यावरणीय आपत्तीमध्ये दुपित पाण्याचा प्रश्न, वाढते वायू पदपण, वाढत्या शहरीकरणाचेही संभार परिणाम दिसू लागले आहेत. 2001 मध्ये भूज येथील भूकंपानंतर देखील भूकंपासारख्या आपत्तीचे निवारण करण्याची क्षमता भारताने अजून सिध्द केली नाही. या संदर्भात जास्त घनता असलेल्या शहरी विभागामध्ये एखादा भूकंप झाला तर ते महासंकट ठरेल असा इशारा या क्षेत्रातील तज्ज्ञ देत आहेत.

नैसर्गिक असो वा मानवी धोके निवारणामधील भारतात पारंपारिक ज्ञान समजुतमज त्याच प्रमाणे शास्त्रोक्त ज्ञानाचाही भरपूर साठा आहे. परंतु अशा ज्ञानाचा उपयोग, यामधील कार्यक्रम ठरविताना पुरेपुर होतोच असे नाही. तीच गोंष्ट सामाजिक तसेच आर्थिक विकासाचे धोरण राबवितांना घडते. कृतिआराखडा किंवा प्रकल्प राबवितांना हाच अनुभव येता. या विविध प्रकल्पाच्या माध्यमातून आपत्ती, धोके, यामध्ये कमतरता आली असली तरी याचा पुरेसा फायदा अद्यापि झालेला दिसत नाही. किंबहुना यातील काही प्रकल्प प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरित्या नवनवीन धोक्यांसाठीच्या समस्या निर्माण करत आहेत.

सर्व प्रकारच्या विकासाच्या प्रमुख प्रवाहान आपत्ती व धोके यांचे प्रमाण कमी राखणे हा आपत्ती व्यवस्थापनातील प्रमुख कार्यक्रम असतो. अशा प्रकारचा कार्यक्रम जरी हाती घेतलेला असला तरी या दिशेने लक्ष्यवेधी कार्य अद्यापि झालेले नाही. राष्ट्रीय आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरण असो की, केंद्राचे किंवा राज्याचे विभागीय मंत्रालय, आपत्ती व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने यांनी मार्गदर्शक तत्वे जारी केलेली दिसत नाहीत किंवा जरी जारी केली असली तरी त्यांचे प्रभावीपणे अंमलबजावणी होताना दिसत नाही. कोणताही कृती आराखडाही अद्यापि तयार केलेला दिसत नाही. वेगवेगळ्या क्षेत्रात आपत्ती नंतर पुनर्स्थापन होणे महत्वाचे आहे.

मेंदई आराखडाच्या अंतर्गत शाश्वत विकासाची लक्ष्यपूर्ती करणे तसेच पॅरिस येथील हवामान विषयक धोरणांची पूर्तता या वांबीकडे आपले नक्कीच दुर्लक्ष झाले आहे. आता मात्र आपत्ती व धोके व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने आपल्याला हे आव्हान म्हणून स्विकारावे लागेल शिवाय ही एक संधी देखील आहे.

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

6) निष्कर्ष आणि उपाय Conclusion & Suggestion :

- 1) राष्ट्रीय आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरणाने केंद्र व राज्य सरकारांशी मल्लामसलत करून, कृती आराखडा तयार करून त्याची योग्यरित्या अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.
- 2) हवामान विपयक धोक्यात (भीषण वादळे - फेलिन व हडहड) अपेक्षित परिणाम (पूर्वसूचनामुळे आपत्तीचा धोका कमी) दिमून आले. तसे जल आधारीत आपत्तीमध्ये (पुर व दुष्काळ) दिमून आले नाहीत. यावर संशोधन होण्यासाठी तशी मध्यम यंत्रणा तयार करण्याची आवश्यकता आहे.
- 3) देशाचा शाश्वत विकास साधनांना विविध आवाहानांचा शोध घेवून, तंत्रज्ञावरील आधारीत विविध संघी देशाच्या कानाकोपऱ्यात पसरविण्याचे प्रयत्न झाले पाहिजे.
- 4) सार्वजनिक पध्दतीने विमा उतरविणे आणि पर्याय नसल्यास आपत्तीचा सामना करण्याची पूर्ण तयारी ठेवणारी यंत्रणा उभी करणे महत्वाचे आहे.

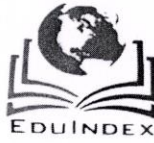
10) संदर्भ सूची Reference Book:

- [1] डॉ. वराट, डॉ. अलिझाड- 'पर्यावरणशास्त्र' - रेणुका प्रकाशन औरंगाबाद, पृष्ठ 196,197
- [2] डॉ.एम.डी.वाघमारे- 'नैसर्गिक आपत्तीचा भूगोल' - शौर्य पब्लिकेशन नातूर, पृष्ठ 3
- [3] प्रा. ए. पी. चौधरी - 'आपत्ती व्यवस्थापन' - प्रशांत पब्लिकेशन - जळगाव, पृष्ठ 195, 222
- [4] डॉ. विठ्ठल धारपुरे - 'पर्यावरण भूगोलशास्त्र' - पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिकेशन औरंगाबाद, पृष्ठ 122, 200
- [5] 'योजना' - जानेवारी 2018, पृष्ठ 10, 35 6) वृत्तपत्रे, वृत्त वाहिण्या वरून संकलित केलेल्या माहितीच्या आधारे.
- [6] w.w.w. google, Wikipedia.com

PRINCIPAL

Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist. Beed 431519

PUBLICATION CERTIFICATE

This publication certificate has been issued to

Dr. Arjun More

For publication of research paper titled

Impact Of GST On The Indian Economy

Published in

Studies in Indian Place Names with ISSN no. 2394-3114

Vol:40 issue: 17 Month: February Year: 2020

Impact factor:6.3

The journal is indexed, peer reviewed and listed in UGC Care

Editor

Eduindex Journals

www.eduindex.org
editor@eduindex.org

Note: This eCertificate is valid with published papers and the paper must be available online at the website under the network of EDUindex. For cross check you can contact at editor@eduindex.org

PRINCIPAL

Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist. Beed 431519

Assistant Professor

Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist. Beed 431519

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5

Impact Factor (2020) - 6.8

Special Issue on "Sustainable Development Goals"

आर्थिक विकासात महिला बचतगटाचे योगदान

प्रा.डॉ.अर्जुन मोहनराव मोरे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर

Email: drmoream@rediffmail.com

गोषवाण (Abstract):

बचतगट महिलांचे सक्षमीकरण आणि समाजातील दारिद्र्याचे प्रमाण कमी करून राष्ट्रीय आर्थिक उत्पादन वाढवण्याचे माध्यम आहे. बचतगटाला शामकिय निम्मशासकिय संस्था, स्वयंसेवी व सेवाभावी संस्था, राष्ट्रीयकृत बँका इत्यादींच्या माध्यमातून उद्योग, धंद्याकरीता कमी व्याजदराने कर्ज दिले जाते. अर्थात बचतगट उद्योगशीलतेला मदत व चालना देणारी आणि बचतीतून कर्जफेड करणारी चळवळ आहे. बचतगटाच्या चळवळीमुळे गरीबी व दारिद्र्य निवारण्यास मदत होत आहे. तसेच स्त्री-पुरूष समानतेला चालना मिळत आहे. गरीबांना आर्थिक सुविधा मिळविण्याचा अधिकार प्राप्त होत आहे. बचत गटाच्या लघु अर्थ पुरवठा चळवळीमुळे लोकशाहीची तत्वे तळागाळापर्यंत रुजवण्याची प्रक्रिया घडून येत आहे.

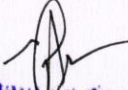
Keywords: आर्थिक विकास, महिला बचतगट

प्रस्तावना (Introduction) :

राष्ट्रीय आर्थिक विक्राम प्रामुख्याने विविध घाटकातून होणाऱ्या उत्पादनाचे फलित स्वरूप असते. यामध्ये औद्योगिक उत्पादन, कृषिउत्पादन लघु व कुठीर उद्योग इत्यादी उत्पादन प्रक्रियांचा समावेश होतो. उत्पादन प्रक्रियेच्या पूर्णतेकरीता महिला आणि पुरूष यांच्या श्रम शक्तीची आवश्यकता असते. ही श्रमशक्तीची आवश्यकता पूर्ण करणे महिलांचा उत्पादन प्रक्रियेत महभागी करून घेणे, महिलांना आर्थिक बचतीची सवय लावणे, आर्थिक बचतीतून महिला उद्योग व व्यवसायाची स्थापना करणे, उद्योग व्यवसायातून महिलांना 'स्व' अस्तित्वाची व कृतत्वाची जाणिव करून देणे, त्यांचा कौटुंबिक, वैवाहिक, सामाजिक, आर्थिक दर्जा उंचावून राष्ट्राचा आर्थिक विक्राम घडवून आणण्याच्या दृष्टीकोणातून वांग्लादेशाचे अर्थशास्त्राचे अध्यापक व ग्रामीण बँकेचे प्रणेते. जागतिक शांतता नोबेल पुरस्काराचे मानकरी प्रा.डॉ. महंमद युनुस यांनी प्रथम स्वयंसहाय्यता बचत गटाची मुहूर्त मेढ रोवली.

स्वयंसहाय्यता बचतगटाचा अर्थ व व्याख्या :-

समान सामाजिक व आर्थिक परिस्थिती असलेले आणि निश्चित स्वरूपाच्या उद्दीष्टांच्या पूर्ततेकरीता व परस्पर फायद्यासाठी स्वदळतेने एकत्र आलेल्या लोकांचा समूह म्हणजे स्वयंसहाय्यता गट होय. तर समान

ASSISTANT PROFESSOR
Vasundhara College, Ghatinandur
Tq. Ambajogai Dist. Bejap 431519

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5

Impact Factor (2020) - 6.8

Special Issue on "Sustainable Development Goals"

उद्दिष्टे साध्य करण्याकरीता आर्थिक वचतीच्या गुंतवणूकीच्या माध्यमातून एकत्रीत आलेल्या व्यक्तींनी स्थापन केलेल्या गटास वचतगट असे म्हणतात. आधुनिक काळात वचतगटाच्या माध्यमातून महिलांनी स्वतःचे लघुउद्योग मुरू केले आहेत. शासन वचतगटाला व्यवसायीक अनुदान कर्ज देत आहे. त्यामुळे महिला वचतगटाद्वारे शासनाच्या आर्थिक योजनांचा लाभ घेवून आर्थिक दृष्टीने स्वावलंबी होत असून त्यांचा आर्थिक दर्जा उंचावलेला दिसून येत आहे. वचत गटाच्या माध्यमातून महिलांचे सवलीकरणावरोवरच राष्ट्रीय आर्थिक विकास घडून येत असलेला दिसून येतो. याची पडताळणी करण्याकरीता प्रस्तुत संशोधन विषयाच्या अध्ययनाकरीता पुढील प्रमाणे उद्दिष्टांची मांडणी करण्यात आली आहे.

2) उद्दिष्टे (Objectives) :

- 1) वचतगटाच्या स्वरूपाचा अभ्यास करणे
- 2) वचतगटाची रचना आणि उद्दिष्टे समजून घेणे
- 3) वचतगटाद्वारे मुरू केलेल्या व्यवसायांचा आढावा घेणे.

सदरील उद्दिष्टांच्या पूर्ततेकरीता खालील प्रमाणे गृहितके मांडण्यात आली आहेत.

3) गृहितके (Hypothesis) :

- 1) महिलांना आर्थिक वचतीची सवयी वचतगटामुळे झाली आहे.
- 2) वचतगटाच्या माध्यमातून महिलांनी नवनविन उद्योग व व्यवसाय मुरू केले आहेत.
- 3) महिला वचतगटाच्या उद्योग व व्यवसायातून राष्ट्रीय प्रस्तुत गृहितकृत्यांच्या पडताळणीकरीता पुढील प्रमाणे संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

4) संशोधन पध्दती (Methodology) :

सदरील संशोधन विषयाच्या अध्ययनाकरीता प्रामुख्याने द्वितीय स्रोत चा अवलंब करण्यात आला आहे. त्यामध्ये विविध मंदर्मगंथ, शासनाचे प्रकाशीत अहवाल, प्रकाशीत व अप्रकाशीत प्रबंध, मासिके, वर्तमान पत्रातील लेख, इंटरनेट इत्यादीचा अवलंब करण्यात आला आहे. प्रस्तुत शोध निबंधाच्या मांडणी करिता वर्णनात्मक आराखड्याचा अवलंब केला आहे.

5) विषय विवेचन (Discussion) :

महिला वचतगट ही आर्थिक वचतीच्या माध्यमातून समान सामाजिक व आर्थिक पार्श्वभूमी असलेल्या महिला स्वतःच्या इच्छेने आपले हीन व गरज ओळखून वचत गटाची स्थापना करतात, वचत गटाच्या आर्थिक वचतेतून कौटुंबिक, आर्थिक अडचणी मोडवण्याचा प्रयत्न करतात. वचतगट हे महिलांना एकत्र येण्याचे माध्यम असून त्यातून महिलात विचार प्रकट करण्याचे मनोधैर्य निर्माण होते. त्याच वरोवर महिलात निर्णयक्षमता, कार्याचे नियोजन, व्यवहारीक ज्ञान, आर्थिक व्यवहाराची क्षमता, महिलात निर्माण होतात. म्हणून महिला सक्षमीकरणात वचत गटाचे स्थान श्रेष्ठ असलेले दिसून येते.

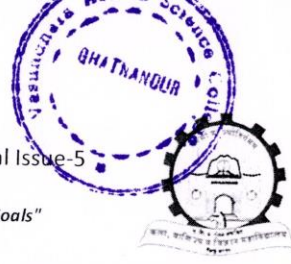

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5

Impact Factor (2020) - 6.8

Special Issue on "Sustainable Development Goals"

वचतगटाच्या माध्यमातून महिला करीत असलेल्या त्रिविध व्यावसाय आणि व्यावसायातून मिळत असलेले आर्थिक उत्पन्नाचे स्वरूप पुढील प्रमाणे दिसून येते.

1) शेती व्यवसाय :

वचतगटाच्या महिला कोरडवाहू अथवा वागायती शेती भाडेतत्वावर घेत आहेत. कोरडवाहू शेतीत कापूस, तूर, उडीद, मुग, तीळ हरभरा, जवस, करडई इत्यादी पिके घेत आहेत. तर वागायती शेतीत पानेभाज्या, हळद, मीरची, अदुक, लसून, कोथींबीर, उम, कापूस, गहु इत्यादी पिके घेत आहेत. या उत्पादनातून महिलांना रोजगाराची निर्मिती आणि आर्थिक नफा होत आहे. यामुळे त्या आर्थिक दृष्टीने स्वावलंबी होत असून त्यांचा कौटुंबिक, सामाजिक दर्जा उंचावत आहे. त्याचबरोबर राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ होत आहे.

2) शासकीय योजनांचे कार्य :

महिला वचतगट अंगणवाडी, आरोग्य केंद्र यांना आहार पुरवठा करीत आहेत. त्याचबरोबर रॉकेल विक्री, स्वस्त धान्य दुकान धान्यवाटप, पाळणागृह इत्यादी शासनाच्या योजना चालवित आहेत. या योजनातून महिलांना रोजगार आणि गुंतवणूकीवर नफा मिळत आहे. त्यामुळे वचतगटाच्या महिलांचे आर्थिक, उत्पन्न वाढले आहे. तर बँक, पतसंस्था, पोस्ट ऑफीस, मोमायटी, इत्यादीमध्ये आर्थिक वचत करीत आहेत. शासनाच्या योजना वचत गटामार्फत राबविल्यामुळे योजनांमध्ये भ्रष्टाचार होत नाही.

3) पशुपालन व दुग्धव्यवसाय :

महिला वचतगट आर्थिक गुंतवणूक करून गाय, म्हशी, खरेदी करून दुग्ध व्यवसाय करीत आहेत. त्याच बरोबर शेळीपालन, बराह पालन, कुकुटपालन, मच्छीपालन करीत आहेत. या दुग्धव्यवसाय आणि पशुपालनातून महिलांना निश्चित रोजगाराची निर्मिती आणि आर्थिक नफा होत आहे. महिलांना स्वतःचे आर्थिक उत्पन्नाचे साधन उपलब्ध झाले असल्यामुळे त्यांना बँक, पतसंस्था, मोमायटी, मोठ्या प्रमाणात कर्ज पुरवठा करीत आहेत. वचत गटाच्या महिलांमध्ये आर्थिक व्यवहाराचे धैर्य आणि व्यवसायाची जिद्द निर्माण झाल्यामुळे राष्ट्राच्या आर्थिक उत्पन्नाला गती प्राप्त झाली आहे.

4) कुटीर उद्योग :

आज वचतगटाच्या माध्यमातून महिला कच्चा माल खरेदी करून त्याचे पक्या मालात रूपांतर करून पक्या मालाच्या विक्रीतून आर्थिक नफा मिळवित आहेत. त्यामध्ये, मिरची पावडर तयार करणे, हळद पावडर तयार करणे, लोणच, पापड तयार करणे, मसाले तयार करणे, शोभेच्या वस्तु तयार करणे, तयार केलेला पक्का माल त्या प्रत्यक्ष ग्राहक दुकानदार यांना विक्री करतात. त्यामुळे दलाली, हमाली

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5

Impact Factor (2020) - 6.8

Special Issue on "Sustainable Development Goals"

बराच खर्च वाचतो या कुठीर उद्योगातून राष्ट्रीय उत्पादनाला चालना तर महिलांना रोजगाराची सुविधा घडून येत आहे.

5) दुकानदारी व्यवसाय :

वचतगटाच्या माध्यमातून महिला किराणा इलेक्ट्रीकल स्वरूपाच्या दुकानांची उभारणी करित आहेत. या दुकानदारी व्यवसायातून महिलांना रोजगाराची उपलब्धता व आर्थिक गुंतवणूकीवर योग्य प्रमाणात नफा मिळत आहे. रोजगार व नफा यामुळे वचतगटाच्या महिलांचे आर्थिक स्वावलंबन घडून येत आहे. तर उद्योग, व्यावसाय, व्यापार याला वचत गटामुळे चालना मिळून राष्ट्रीय आर्थिक विकास घडून येत आहे.

6) व्यापार :

वचत गटाच्या महिला संघटित आर्थिक गुंतवणूकीत फळे, पालीभाज्यांचा व्यवसाय करित आहेत. त्याच बरोबर कपडे, मॉडर्नप्रसाधने, कडधान्य, डाळी, दूध व तूप विक्री मसाले, इत्यादी स्वरूपाचे व्यापार करित आहेत. या व्यापारातून महिलांना रोजगाराची निर्मिती झाली आहे. तर आर्थिक गुंतवणूकीवर चांगला नफा मिळत आहे. रोजगार व नफा मिळाल्यामुळे महिलांचे आर्थिक दृष्टीने सवलीकरण घडून येत आहे.

7) महिलांचे सवलीकरण :

वचतगटाच्या माध्यमातून, महिला व्यापार, व्यवसाय, उद्योगाकरीता कुटुंबाबाहेर पडत आहेत. त्यांचे कार्यक्षेत्र कुटुंबापुरतेच मर्यादित न राहता विस्तृत होत आहे. आज महिला मध्ये उद्योग व्यवसायाविषयी आत्मविश्वास वृद्धीगत होत आहे. व्यवसायाच्या माध्यमातून त्यांचा ग्राहक व्यापारी बँक कर्मचारी, स्वयंसेवी व सेवाभावी संस्थांचे पद अधिकारी इत्यादी बरोबर संबंध येत असल्यामुळे वक्तृत्व विचारांची मांडणी योजना आणि आर्थिक गुंतवणूक या विषयी महिलांच्या ज्ञानात भर पडत आहे. त्यांच्यामध्ये उद्योगशील दृष्टी आणि व्यवसायिक नेतृत्वाचा गुण विकसीत होत आहे. महिलांचे सक्षमीकरण होत असल्यामुळे त्यांना कुटुंबाच्या निर्णय प्रक्रियेत, सहभागी करून घेतले जात आहे. कुटुंबात त्यांच्या मत व विचारांना महत्व प्राप्त होत आहे.

8) वचतगटाला अर्थसहाय्य करणाऱ्या संस्था :

वचतगटाला व्यवसायाकरीता आर्थिक नियोजन महिला सदस्य स्वतःची गुंतवणूक करतात. त्यांच्या व्यवसायाचे स्वरूप आणि आर्थिक उलाढाल पाहून व्यवसायाकरीता स्वयंसेवी संस्था सेवाभावी संस्था, पतसंस्था, सोसायटी शासकीय बँक इत्यादी अल्प दराने कर्ज पुरवठा करित आहेत. या कर्ज पुरवठ्यांचे अनुदान आणि परतफेड निश्चित स्वरूपात ठरलेली आहे. या आर्थिक सहकार्यामुळे वचत गटाच्या महिला अधिकाधिक रोजगार आणि नफा मिळवून देणारे व्यवसाय करित आहेत.

OUR HERITAGE

ISSN (Online) : 0474-9030 Vol-68, Special Issue-5
Impact Factor (2020) - 6.8
Special Issue on "Sustainable Development Goals"

सध्याच्या कर्जफेडीमुळे संस्था महिलांना विविध उद्योग सुरू करण्याकरीता प्रेरित करून आर्थिक सहकार्य करीत आहेत.

9) सामाजिक व आर्थिक विकास :

वचत गटाच्या माध्यमातून महिला विविध उद्योग व्यवसाय, व्यापार करीत आहेत. उद्योग व्यवसायांमुळे महिला क्रियाशील बनत असल्यामुळे सामाजिक विकासाला चालना मिळत आहे. महिला उद्योग व्यवसायातून आर्थिक नफा मिळवित असून तो नफा नवनवीन व्यवसायात गुंतावित आहेत. त्यामुळे राष्ट्र उत्पादन प्रक्रियेत गतीशील होत आहे. उत्पन्नाच्या गतीतून राष्ट्राचा आर्थिक विकास घडून येत आहे.

10) संशोधनाचे महत्व :

वचत गटाच्या माध्यमातून महिलांनी एकत्रीत यावे, त्यांनी अडचणीच्या वेळी परस्परांना वचतीतून अर्थसहाय्य करणे, स्वतःची आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी वीजभांडवल तयार करणे महिलांमध्ये संघटित शक्ती व आत्मविश्वास वाढवण्यासाठी परस्परांचे सहकार्य निर्माण करणे, वचतगटाकरीता कर्ज घेवून उद्योग व्यवसायाची उभारणी करून स्वतःचा समाजाचा आणि राष्ट्राचा आर्थिक विकास कशा पध्दतीने करता येईल याचे ज्ञान मदरील अध्ययनातून प्राप्त होईल.

11) सारांश :

वचतगट हा महिला सक्षमीकरण आणि दारिद्र्य निर्मुलनाचा प्रभावी मार्ग आहे. वचतीच्या व व्यवसायाच्या माध्यमातून महिलांचा जीवन व आर्थिकस्तर उंचावणे वचतगटाचे उद्दिष्टे आहे. वचत गटाद्वारे समाज परिवर्तन आणि आर्थिक विकास ह्या उद्दीष्टांच्या पूर्ततीकरता विविध संस्था, शासन महिलांना आर्थिक सहकार्य करीत असल्यामुळे आज महिला वचत गटाचे महत्व वृद्धीगत झालेले दिसून येते.

12) संदर्भ सूची :

- [1] डॉ. सुधीर बोधनकर 'सामाजिक संशोधन पध्दती' साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
- [2] डॉ. प्रदिप अगलावे 'सामाजिक संशोधन पध्दती' साईनाथ प्रकाशन, नागपूर 2007.
- [3] रविंद्र चव्हाण 'स्वयंसहाय्यता वचतगट आणि सामाजिक अभिसरण' जानेवारी 2005.
- [4] प्रा. व्ही एम. कुलकर्णी 'महिलांचे सवलीकरण, दारिद्र्य निर्मुलन व स्वयंसहाय्यता गट' एप्रिल 2002
- [5] डॉ. सुधा कोठारी 'चालना महिला स्वयंसहाय्यतेकडे वाटचाल' राजगुरू नगर पुणे.
- [6] राजेश चौधरी 'महिला वचतगट हस्तपुस्तिका' चौधरी लॉ पब्लिशर्स जालगांव डिमें. 2006
- [7] www.nabard.com <http://www.nabard.com
- [8] www.wikipedia.com <http://www.wikipedia.com